

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

П.В. Рихло

Чернівецький національний університет

КАРЛ ЕМІЛЬ ФРАНЦОЗ І УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ

Ім'я Карла Еміля Францоza належить до тих імен зарубіжних авторів, які мають особливе значення для української національної свідомості. Це можна пояснити тим, що життя і творчість даного письменника багатогранно пов'язане з Україною. Слов'янський світ був йому близьким з раннього дитинства. Його мати походила з Одеси, і та специфічна, неповторна суміш російської, української та їдишу, котра грає всіма барвами веселки в оповіданнях І.Бабеля, звучала в його вухах з самої коліски. В ранньому дитинстві єдиною його повірницею у рідному Чорткові була українська дівчина-нянька Мариня, котра називала його українізованим ім'ям "Мілько" і співала йому тужливих українських пісень [14, с. 6]. Навколо звучала польська мова, котрою розмовляла переважна більшість галицького містечка. Отож спочатку майбутній письменник засвоїв українську та польську. Коли ж йому привели першого партнера по дитячих іграх, який розмовляв німецькою, то він не міг з ним порозумітися [9, с. 221-222]. Батько письменника, повітовий лікар, був шанований і популярний серед української громади. Навесні 1848 р. вона хотіла обрати його депутатом до Віденського парламенту"[16, с. 170].

16-літнім гімназистом Француз почув у 1864 р., під час однієї з вилазок на гору Цецин, розташовану поблизу Чернівців, українську народну легенду, яка настільки зворушила його, що згодом він переказав її класичними строфами. Ця юнацька поема відтворює романтичну історію про підступність і помсту: син володаря Цецинського замку зваблює вродливу дружину молодого селянина, за що невдовзі й гине від руки останнього. Водночас автор розвиває тут містичний мотив персня рано померлої графині, за яким герой даного переказу відправляється углиб гори, щоб повернути його володареві замку. Поема, яка засвідчує неабиякий вплив німецьких романтичних балад (напр., Шіллерового "Нуриця"), була опублікована в 1870 р. під назвою *У глибині гори: Легенда про Цецин (Im Berge: Sage vom Caecina)* в альманасі *Buchenblätter* з такою передмовою: "Дану легенду <...> розповіла мені влітку 1864 р. чарівно-вродлива українська дівчина на Цецинській горі. Спричинила це чарівність оповідачки чи чари самої оповіді – однак я

наважився переказати її віршами, і в такій формі вона була написана п'ять років тому. Цілковито усвідомлюючи недосконалість форми та інші вади твору, я все-таки наважився опублікувати його – по-перше тому, що переказ сам по собі цікавий, а по-друге для того, аби дати імпульс до творчих переробок досі майже цілком занедбаних легенд і казок нашої вітчизни”[4, с. 49].

Вищезгаданий альманах *Buchenblätter*, який Француз видав у 1870 р. в Чернівцях, будучи ще студентом Віденського університету, мав підзаголовок *Jahrbuch für deutsche Literaturbestrebungen in der Bukowina*. Виходячи з того, що Буковина – багатонаціональний край, він мав намір включити до свого альманаху представників різних етнічних груп населення, в тому числі й українців. Ще раніше його увагу привернув український поет Буковини Осип-Юрій Федькович, до якого він листовно звернувся в 1866 р. з проханням надати йому деякі біографічні відомості для запланованої ним історії літератури Буковини і висловив своє захоплення Федьковичевими перекладами українських пісень [2, с. 25].

Нам невідомо, чи відповів Федькович на цього листа, однак безперечно, що контакт між обома був установлений: в *Buchenblätter* опубліковано два вірші Федьковича німецькою мовою – *Сучава (Sutschawa)* та *Біля собору (Am Dom)*. Крім цього, в даному альманасі Француз опублікував свій переклад вірша Т.Г.Шевченка *Минули літа молодії* (під назвою *Erwarte nichts!*), який взагалі був одним з перших іномовних перекладів Шевченка. Тут же були вміщені також німецькомовні твори українців Олександра Поповича, який писав під псевдонімом „Рудольф Вальдбург“, і Сидора Воробкевича – перший представлений циклом віршів *Dniester-Klänge (Дністрові мотиви)*, а другий – романтичною поемою *Агнес Бернауер (Agnes Bernauer)*.

К.Е.Француз розвинув своє літературне обдаровання досить рано. Вже під час навчання в чернівецькій німецькій гімназії він написав низку серйозних поетичних та прозових творів, серед яких можна виділити оповідання *Він неодмінно прийде! (Er kommt gewiß!, 1866)*, *Менія, історія з дакійсько-римських часів (Menia, eine Geschichte aus der dakisch-römischen Zeit, 1867)*, *Образ Хрυσма (Das Christusbild, 1868)*. Під час своїх юридичних студій у Відні та Граці молодий письменник багато публікувався в австрійських газетах та журналах. Після закінчення університету Француз повністю присвятив себе журналістиці. За завданням віденської газети *Neue Freie Presse*, регулярним співробітником якої він став в 1872 р., Француз об'їздив далекі регіони Південно-Східної Європи, Близького Сходу, Єгипту і опублікував у 1876 р. свої враження від цих поїздок в серії репортажів під назвою *З напів-Азії (Aus Halb-Asien)*, які зробили його ім'я відомим. Перші дві книги серії мали підзаголовок *Культурні образки з Галичини, Буковини, Південної Росії та Румунії. (Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrußland und Rumänien)*. Одне з чільних місць тут займають нариси про життя

українських селян, напр., *Повстання у Воловцях* (*Der Aufstand von Wolowce*) та *Війн із Білу* (*Der Richter von Biala*). Француз розповідає про жорстоке гноблення галицьких українців австрійською бюрократією та польською шляхтою. Не без підстав наголошує Йозеф П.Стрелка, що "в своїх оповіданнях він створив незабутню-вражаючі українські характери, кожен з яких змодельовано безпосередньо за законами реальної дійсності. Особливо це стосується їхнього почуття справедливості та їхньої волелюбності. які можуть раптово і з надзвичайною силою спалахувати, коли їхня майже безмежна добродушність і терпіння піддаються надмірним випробуванням" [15, с. 20].

Ці слова можна віднести до оповідання *Повстання у Воловцях*. Після того, як сваволя польського поміщика Вінцентія стає настільки нестерпною, що, здається, волає до неба, українські селяни під проводом демобілізованого з цісарського війська селянського сина Федька Гавлюка, особисте щастя якого хтивий польський пан зруйнував двічі, погвалтувавши спершу одну, а відтак другу його наречену, беруть приступом замок поміщика, щоб помститися йому та його посіпакам. Щоправда, внаслідок нерішучості повсталих селян останні уникають справедливої кари, однак для Федька вже немає іншого шляху, як стати "гайдамаком" і втекти у Карпати, де він, як "своєрідний український Робін Гуд" [15, с. 20], починає непримиренну боротьбу проти пригноблювачів.

Подібно до "шляхетного розбійника" Федька, протагоніст оповідання *Війн із Білу* Іван Меґеґа також відзначається вродженою інтелегентністю та безприкладним лицарством. Його почуття справедливості розвинуто такою мірою, що він навіть допомагає у критичні моменти своїм супротивникам і довголітнім ворогам, дбаючи тільки за те, аби не постраждав у своїй чистоті принцип справедливості. Його великодушність нагадує часом благородство ідеалізованих фольклорних героїв української епічної поезії, народних казок та пісень, які з раннього дитинства знав і любив Француз.

Цих пісень співав у галицькому селі, недалеко від його рідного містечка Чорткова, старий кобзар. Українські пісні відіграють у творчості Францоza особливо важливу роль. У своєму оповіданні *Базарний день у Барнові* (*Markttag in Barnow*), яке також засноване на дитячих спогадах, він розповідає про старого сліпого співця, українського кобзаря, якого водить від ярмарку до ярмарку селянський хлопчик-поводир, і який співає під супровід кобзи українські народні думи. Письменник порівнює цього сліпого співця з давньогрецьким аедом Гомером, зауважуючи, що їхня суспільна функція тотожна: будити історичну пам'ять своїх народів, доносити в поетичній формі славне минуле до молодих поколінь [11, с. 45]. Француз підкреслює, що цитовані тексти, які він наводить як ілюстрації, є автентичними, становлять собою не що інше, як буквальні переклади з української. Нерідко він також називає й точне місце, де він почув ту чи іншу пісню, що ще більше посилює враження автентичності.

За своїм багатством і числом українські історичні пісні та думи можна порівняти хіба що з сербським героїчним епосом, уважає Француз, однак в українських піснях яскравіше виражений ліричний первень. За даною ознакою український фольклор не має рівних. “Кожен український селянин – це поет”, – стверджує він і згадує декілька випадків, коли прості селяни Галичини і Буковини могли цілими днями наспівувати йому народних пісень, не повторюючись жодного разу [6, с. 4].

У нарисі *Народна пісня малоросів (Das Volkslied der Kleinrussen)* з книги *Vom Don zur Donau* (1888) він порівнює козацькі думи з гуцульськими опришківськими піснями (*Haidakenlieder*). Одну з таких пісень, котра оспівує гуцульського ватажка Олексу Довбуша, йому не раз доводилося чути навіть далеко від Карпатських гір, у російській частині України. Популярність цієї пісні була настільки велика, що вона легко проникала через державні кордони [6, с. 14].

Вельми поширеними серед гуцулів та австрійських галичан були також “коломийки” – веселі, дотепні пісні, часом досить в’їдливі і фривольні. Як стверджували тодішні путівники, цей жанр дістав свою назву від міста Коломиї. Однак Француз, чудовий знавець слов’янських мов, для якого їхні семантичні корені були відкритими, виводить етимологію даного жанрового поняття від українського слова “коло”, стверджуючи, що коломийка була спочатку танцювальною піснею [6, с. 41]. Варто наголосити, що сучасні дослідження гуцульського фольклору підтверджують цю гіпотезу [див. 2, с. 27].

Дані висновки Францоza засновувалися не тільки на його художній інтуїції. Він був ознайомлений також з деякими працями російських та українських літературознавців і фольклористів, зокрема Пипіна і Костомарова, на ідеї яких він спирається у своєму нарисі, а також з відомою антологією Фрідріха Боденштедта *Поетична Україна (Poetische Ukraine, 1845)* [6, с. 13].

Інший нарис Францоza *Література малоросів (Die Literatur der Kleinrussen)* був опублікований у другому виданні його книги *Від Дону до Дунаю (Vom Don zur Donau, 1888)*. Він має обсяг 112 сторінок і охоплює найважливіші етапи історії українського народу, характеризуючи період середньовічної Київської держави, татаро-монгольського іга, литовського панування, утворення козацького стану, визвольних воєн проти поляків, постаті українських гетьманів (Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Іван Скоропадський та ін.) У строго хронологічному порядку цей нарис відтворює історію української літератури – від *Слова о полку Ігоревім* і *Києво-Печерського патерика* через барокову літературу XVIII століття (оди, панегірики, сатири, любовна лірика і “шкільна” драма) – аж до нової української літератури XIX століття, представлені такими іменами, як І.Котляревський, Т.Шевченко, П.Куліш, Ю.Федькович, І.Франко, І.Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М.Старицький та ін. По суті це був один з перших систематизованих оглядів історії української літератури у

західному культурному просторі. Француз висловлює жаль з того приводу, що ця література, така багата образами, ідеями та формами і спроможна продемонструвати шедеври непересічної художньої вартості, залишається недоступною західному світові: “Можливо, хтось із освічених людей і знає, що Тарас Шевченко – це співець, із яким не може зрівнятися жоден інший поет слов’янського племені <...>. Ми багато займаємося літературами поляків і росіян, і це справедливо: вони гідні наших зусиль і з кожним роком стають все гіднішими. Але про ту літературу, яка знаходиться поміж ними, ми не знаємо зовсім нічого” [8, с. 262], – констатує австрійський письменник.

Як просвітителю і гуманісту, Француз намагається відкрити читачам німецькомовного регіону минуле і сучасне українського народу, щоб заповнити існуючі тут білі плями. Його характеристики історичної долі українців, яких він, згідно з тодішньою традицією, називає малоросами, стислі, але достовірні й науково об’єктивні. Один з лейтмотивів, який червоною ниткою проходить через нарис, – фатальна історична спорідненість обох слов’янських народів – велико- та малоросів. Інакше, ніж інші західні автори, які схильні затушовувати відмінність між обома етносами, він завжди наголошує на історичній, культурній та мовній самодостатності українців, котрі мають значно давнішу історію, ніж росіяни. “Численний народ малоросів, що обживав землі від Карпатських схилів до степових просторів потойбіч Дону, був колись таким духовно активним, політично могутнім і сповненим військової снаги, що з ним не могло рівнятися жодне інше слов’янське плем’я. Вже за тих далеких часів, коли на території нинішньої Росії почали проявлятися перші ознаки державного життя, малороси вважалися провідниками у війні й мирі, а їхнє найпотужніше місто, Київ, було, принаймні в національній свідомості, центром всієї Русі” [8, с. 263-264].

Француз наголошує на особливій ролі українців в історії східного слов’янства, їхній геополітичній та культурній місії в Європі, коли пише: “У тих випадках, коли справа доходила до якихось спільних акцій, – завойовницького походу на Захід чи Південь, визвольної боротьби проти наступаючих зі сходу монголів, – малоросам відводилася головна роль. Так само беззаперечною була їхня перевага у духовній сфері. Саме вони принесли Півночі та Сходові християнство; у їхньому середовищі розквітли, під благодотворним впливом нового вчення, під оживляючим подихом нестримної історії, епос та літописання; невдовзі до них долучилися церковна риторика і легенди. *Слово про Ігорів похід*, *Несторів літопис*, *Києво-Печерський патерик*, проповіді Кирила Туровського – це пам’ятки малоруської мови, які наснажені неприборканою, свіжою силою і природною наївністю” [8, с. 264]. До речі, більшість русистів і сьогодні традиційно зараховує згадані вище твори винятково до російської літератури.

Францоza обурювала лицемірна імперська політика російського

самодержавства стосовно України. "Московська політика, спрямована проти Малоросії, політика послідовної зневаги, не має ніякого морального виправдання" [8, с. 299], – вважає він. З осудом говорить він про ті підступні методи російських царів, які мали на меті дедалі більше закабалення українців: введення кріпацтва, відміну історичної автономії, знищення Запорозького козацтва, оголошення української мови зіпсутим полонізмами діалектом російської, невпинне перекачування українського інтелектуального потенціалу в Росію, анексію української літератури й культури, русифікацію Києво-Могилянської академії і, нарешті, заборону друкування українських книжок. "Жоден інший народ не перебував на початку XIX ст. у гіршому становищі, ніж малороси" [8, с. 324], – констатує Француз. Але водночас він переконаний, що ні українську націю, ні українську літературу неможливо задушити. "Що сильніший гніт, то сильніший спротив <...>. Малороси ніколи не забудуть, про що їм співав Шевченко і в чому полягає слава їхньої нації. Пригнічені поляками в Галичині, великоросами – в царській Росії, вони все-таки зберігають свою етнічність, свою народну поезію, свою літературу. Вони скоряються, але все-таки опираються, і воїстину жоден ураган неспроможний коли-небудь змести їх з лица землі" [8, с. 370-371].

Особливий інтерес викликала у Францоza людська доля і поетична творчість великого українського поета Т.Г.Шевченка. Він присвятив йому кілька нарисів та есе: *Малороси та їх співець (Die Kleinrussen und ihr Sänger)*, *Тарас Шевченко (Taras Schewtschenko)* та ін., в яких підхоплює думки та ідеї, які вже були частково заторкнуті в *Літературі малоросів*. Тут він розвиває їх далі, сконцентрувавши свою увагу насамперед на житті і творчості найбільшого українського поета.

Так, в нарисі *Малороси та їхній співець* із книги *Від Дону до Дунаю (Vom Don zur Donau. Neue Culturbilder aus Halbasien, 1878)* він говорить про те, що нещаслива історична доля українців є результатом їхнього фатального географічного сусідства. "Хлібороби й воїни водночас, малороси були грозою своїх сусідів: поляків та московитів. Однак це сусідство поступово стало причиною їхнього занепаду. <...> Із вільних воїнів вони зробилися вільними селянами, відтак підданими і, зрештою, хоч і вельми повільно, терплячими кріпаками..." [7, с. 88-89].

Тривала польська гегемонія, як і великоросійське панування в Україні, залишили по собі спустошливі історичні наслідки. Це стосується соціальних, політичних та економічних аспектів життя українців, проте особливо тяжкі втрати відчутні у духовній сфері. Тут робилися спроби зруйнувати живу душу народу, відібрати у нього мову, "яка насправді є найчистішим і наймелодійнішим слов'янським говором" [7, с. 89]. Українську мову, цей найправдивіший і найкоштовніший клейнод народу, протягом століть піддавали остракізмові, висміювали, принижували і забороняли. Австрійський письменник, який написав на своєму прапорі гасло боротьби "проти пригноблених – за пригноблених" [12, с. VII],

говорить натомість про українців з найбільшою повагою. Він захоплюється їхньою витривалістю і несхитністю, оскільки вони за найважчих обставин не втратили своєї етнічної природи і своєї самобутньої культурної сутності. В цьому захопленні він навіть підносить українців понад іншими слов'янськими народами, підкреслюючи їхній природній нахил до мистецтва, їхню наївність і добродушність, їхню жадобу знань: "За природними здібностями, – пише Француз, – за величчю духу й душі українець займає серед слов'янських народів видатне, ба навіть почесне місце. Він, син уярмленого народу, позбавлений водночас і деяких вад слов'янина: він не є ані боягузливим, ані підступним. Незбагненним, навіть феноменальним можна назвати його прагнення до знань, перед книгами і вченими він відчуває майже священний трепет" [7, с. 93].

Ці властивості українців знайшли в особі Тараса Шевченка своє найвище втілення, вважає австрійський письменник. Жоден інший поет світової літератури не розумів так добре найглибшої сутності свого народу, його соціальних сподівань і моральних ідеалів, як Шевченко. "Він не тільки геній сам по собі, в ньому водночас втілений поетичний геній малоросів. Його муза поєднує всі характерні риси цієї літератури; хто характеризує його, той дає водночас і загальну характеристику поетичних прагнень його народу" [7, с. 100], – стверджує Француз.

Творчість Шевченка австрійський автор називає "ушляхетненою, поглибленою народною поезією", сублімацією і синтезом творів тисяч анонімних поетів, безіменних кобзарів [7, с. 110-112]. Водночас він підкреслює універсальність обдарування Шевченка, який залишається неперевершеним як у політичній поезії, так і в ідилічній, пейзажній та любовній ліриці, як у соціальних жанрових картинах, так і в історичному епосі [7, с. 107]. Він аналізує його поеми *Утоплена*, *Лілея*, *Тарасова ніч*, *Гайдамаки* та ін. і говорить про їх "незрівнянну пластичну силу". Деякі фактографічні помилки, яких припускається Француз при зображенні страждіння життєвого шляху Шевченка і які були, очевидно, спричинені браком автентичної інформації (так, напр., він помилково вважає поему *Кавказ* приводом до арешту й заслання поета, епістолу *І мертвим, і живим, і ненародженим...* (1845) характеризує як його "лебедину пісню", а днем смерті Шевченка називає 16-е лютого 1861 р.), не применшують значення цього словненого невідомого почуття і пристрасного співчуття гімну на честь великого українського поета.

Опублікований у другому виданні книги *Від Дону до Дунаю* (1888) нарис *Тарас Шевченко* є розширеним варіантом статті *Малороси та їхній співець*. [10, с. 45]. З огляду на долю поета, Француз убачає у фігурі Шевченка типового представника свого народу і свого часу: "Його життєвий шлях, – пише він, – є з більшими чи меншими варіаціями шляхом усіх малоросійських поетів, хіба з тою відмінністю, що великий Тарас більше прагнув, більше страждав і більше створив, ніж його

поетичні побратими” [10, с. 45]. Тут Француз докладніше торкається біографічних моментів, показуючи життєвий шлях Шевченка як шлях страждань, на якому було безліч тортур – починаючи з дитинства, коли малого Тараса били його мачуха, п'яні дяки і жорстокий поміщик Енгельгардт – аж до страшного десятиліття найстрогішої фізичної й психічної муштри простим солдатом в Оренбурзі, на Кос-Аралі і в Новопетровській фортеці. “Це біографія, яка нагадує роман, – вважає австрійський письменник, – але вона не веде героя з темряви до світла, а з темряви в темряву і написана кров'ю серця шляхетної, великої людини” [10, с. 45].

Вже цих неймовірних людських страждань Шевченка вистачило б, аби бачити в ньому свого роду мученика, життя якого можна порівнювати з життям великих християнських аскетів. Проте його істинне значення для нащадків лежить в іншій площині – в його поетичному та мистецькому звершенні. Тут Шевченко піднявся на ту висоту, з якої його вже ніхто не зможе скинути. “В особі Тараса Шевченка, – стверджує Француз, – був повільно замордований не тільки найбільший співець свого народу, але й поет найвищої, абсолютної естетичної проби” [10, с. 56]. Коли він писав ці рядки, Шевченко був ще майже невідомий на Заході, в той час не існувало ще перекладів його віршів, за винятком невеличкої книжечки Георга Обріста, яка з'явилася 1870 р. у Чернівцях [17]. Можна з повним правом стверджувати, що Француз був одним з найбільш ранніх адептів Шевченка в Західній Європі, який ще в 70-ті р. XIX ст. чимало зробив для популяризації його імені й творчості поза межами України.

Неабияк переймався Француз долею українських селян Галичини, “занедбаних державою, утискуваних іншими соціальними верствами, неосвічених і забобонних, але добродушних і людяних” [31, с. 282]. Ім він присвятив не тільки низку оповідань, але й свій роман *Боротьба за право* (*Ein Kampf ums Recht*, 1881). Цей роман показує боротьбу галицьких селян з польським поміщиком за шматок землі, боротьбу, очолювану сільським старостою Тарасом Бараболею (ім'я протагоніста, очевидно, утворене під впливом повісті М.Гоголя *Тарас Бульба*), який стає бунтарем і державним злочинцем після того, як не знаходить законним шляхом ніякої підтримки й захисту ні в столиці краю Львові, ні при царському дворі у Відні. “Француз, – вважає Дітер Кесслер, – вдається до гайдамацького сюжету, який був йому відомий з Шевченкового епосу, Гоголівського *Тараса Бульби* (німецький переклад з'явився в 1846 р.) та з живої народної традиції, однак він звертає увагу на те, щоб не ставити знак рівності між гайдамаком і розбійником, а щоб явити гайдамака Бараболю як шляхетного й справедливого, тому в народі його називають “бравим старостою” і “великим месником” [14, с. 23].

Подібно до шіллерівського Карла Моора, гуцульському ватажкові не вдається утримати народний гнів у межах тих юридичних та моральних

принципів, які він сам сповідує: всупереч його волі нерідко порушується закон, чиниться сваволя, які не можуть бути виправдані високими цілями. У фіналі роману герой капітулює перед владою. Однак його смерть була не даремна – землю таки повертають селянам.

Трагічна доля Тараса Бараболі, цього галицького Міхаеля Кольгааза, надихнула свого часу австрійську оповідачку Марію фон Ебнер-Ешенбах на створення роману *Якоб Шеля* (1883) і дала згодом матеріал для драми українського письменника Михайла Старицького *Юрко Довбиш* (1889). Старицький використав лише сюжетну канву роману Францоza, запозичив час і місце дії, соціальний аспект конфлікту, однак самостійно розвинув драматичну колізію з новою констеляцією фігур. Відчутної трансформації зазнав у його інсценізації протагоніст. Письменник змінив його ім'я, назвавши свого героя Юрком Довбишем. Цією зміною автор хотів викликати асоціації з історичною постаттю Олекси Довбуша. Однак він не мав на меті повністю ідентифікувати з ним свого героя. Так автор зберіг для себе відносну свободу, убезпечив себе від необхідності строго йти за історичною біографією ватажка опришків. Для нас в даному контексті цікавий сам факт творчого перегуку Старицького із Французом. В 1952 р. австрійський письменник Оскар Маурис Фонтана здійснив переробку цього твору Францоza під назвою *Чорний хрест серед ниви* (*Das schwarze Kreuz am Acker*).

Роман Францоza декілька разів перекладався українською та російською мовами. Перший український переклад Михайла Атаманюка під назвою *Боротьба за право* з'явився в Чернівцях у 1910 р. у серії "Народна бібліотека" і був перекладений з російської. Цікаво, що ілюстрації до цього видання здійснив галицький художник Осип Курилас. Через три роки (1913) в Києві з'явився новий переклад М.Загірньої під тою ж назвою. У 1925 р. харківське видавництво "Пролетарий" видало цей роман у російському перекладі під назвою *Крестьянин и император*. А одне з московських видавництв випустило в 1923 р. даний твір під назвою *Мститель*. Два видання витримав уже й новий переклад роману Леоніда Горлача і Бориса Савченка (Ужгород, 1976, 1982). Останнє видання включає в себе також оповідання *Німії* (*Der Stumme*) та *Бунт у Воловцях* (*Der Aufsatz von Wolowce*) в перекладі Б.Савченка і доповнене змістовною післямовою Дмитра Наливайка "К.Е.Француз і його роман *За правду*".

Для рецепції творчої спадщини К.Е.Францоza в східнослов'янському світі цікавий також той факт, що його роман *Паяц* (*Pojaz*) з'явився спочатку не в оригіналі, а в російському перекладі під назвою *Сандер Глаттейз* у місячнику "Восход" у Санкт-Петербурзі [13, с. 40]. В 1932 р. одеське видавництво "Культура и труд" почало видавати багатотомне зібрання вибраних творів Францоza. Щоправда, у світ вийшов – наскільки нам відомо – лише перший том *Естерка Регина. Рассказы*.

Українською мовою перекладалися також окремі вірші Францоza. Ці

переклади належать перу львів'янина Маркіяна Нагірного [3, с. 171-174], який свого часу захистив дисертацію про Францоza і написав низку цікавих аналітичних статей про нього [1].

Освоєння творчої спадщини Францоza є одним із "боргових" завдань українського літературознавства. Особливо важливо відкрити українському читачеві його нариси з історії української літератури, оскільки в них виражені думки та ідеї, які й сьогодні мають неабияку актуальність для культурної ситуації в Україні. Прихильне, нерідко навіть любовне ставлення Францоza до української мови, історії й культури, його заслуги в захисті й популяризації нашої літератури на світових теренах забезпечили йому почесне місце у вдячній пам'яті багатьох поколінь українців.

1. *Нагірний М.С.* Творчество К.Э.Францоza в контексте немецко-украинских литературных связей. Автореф. дисс.... кандидата филол. наук. – Львов, 1975; *Nahirnyj Markian.* Die Ukraine im K.E.Franzos' Leben und Schaffen. – In: Von Taras Ševčenko bis Joseph Roth: Ukrainisch-österreichische Literaturbeziehungen- Hg. von Wolfgang Kraus und Dmytro Zatons'kyj. – Bern; Berlin u.a., 1995. – S.139-143.
2. *Табак Ф.* Український фольклор у творах Карла Францоza. // Нар. творчість та етнографія. – 1969. – №1. – С.24-28.
3. *Францоз К.Е.* Поезії. Пер. Маркіян Нагірний // Поезія: Альманах (Київ). – 1989, № 2. – С.171-174.
4. *Buchenblätter.* Jahrbuch für deutsche Literaturbestrebungen in der Bukowina. Hg. von Carl Emil Franzos. I.Jahrgang. Czernowitz 1870.
5. *Doroschenko D.* Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte deutsch-ukrainischer Beziehungen. – München, 1994.
6. *Franzos K.E.* Das Volkslied der Kleinrussen. – In: ders. Vom Don zur Donau. Neue Kulturbilder aus Halbasien. Zweite, gänzlich umgearbeitete und vermehrte Auflage. Zweiter Band. Stuttgart und Berlin, 1888. – S.1-41.
7. *Franzos K.E.* Die Kleinrussen und ihr Sänger. – In: ders. Vom Don zur Donau. Neue Kulturbilder aus „Halb-Asien“. – Leipzig, 1878. Erster Band. – S.85-126.
8. *Franzos K.E.* Die Literatur der Kleinrussen. In: ders. Vom Don zur Donau. Neue Kulturbilder aus Halbasien.– Erster Band. Stuttgart und Berlin, 1888. – S.259-371.
9. *Franzos K.E.* Mein Erstlingswerk: Die Juden von Barnow. In: Die Geschichte des Erstlingswerks. Selbstbiographische Aufsätze. Eingeleitet von Karl Emil Franzos. – Leipzig, 1894. – S.213-240.
10. *Franzos K.E.* Taras Schewtschenko. In: ders. Vom Don zur Donau. Neue Kulturbilder aus Halbasien. Zweite, gänzlich umgearbeitete und vermehrte Auflage. Zweiter Band. Stuttgart und Berlin, 1888. – S.43-81.
11. *Franzos K.E.* Vom Don zur Donau. Ausgewählte Kulturbilder. – Berlin, 1970.
12. *Franzos Karl Emil.* Vorwort. – In: ders. Vom Don zur Donau. Neue Kulturbilder aus „Halb-Asien“. – Leipzig, 1878. Erster Band. – S.V-XII.
13. *Karl Emil Franzos.* Der Dichter Galiziens. Zum 150.Geburtstag. Hg. von Herwig Würtz.Gestaltung u. Text: Hermann Böhm. Mit einem Beitrag von Kerstin Paulik. Wien 1998 [Katalog der 235. Wechelausstellung der Wiener Stadt- und Landesbibliothek].
14. *Kessler D.* Ich bin vielleicht kein genügend moderner Mensch. Notizen zu Karl Emil Franzos (1848-1904). – München, 1984.
15. *Strelka J.P.* Eine breite Skala. Zum Bild der slavischen Menschen im Werk von Karl Emil Franzos. – In: ders. Austroslavika: Die Slaven und Österreich in ihrer literarischen

Wechselwirkung. – Tübingen, 1996. – S.15-33.

16. *Strelka Joseph Peter*. Nachwort. – In: Karl Emil Franzos. Erzählungen aus Galizien und der Bukowina. – Berlin, 1993. – S.169-192.

17. Taras Grigoriewicz Szewczenko, ein kleinrussischer Dichter, dessen Lebensskizze samt Anhang, bestehend aus Proben seiner Poesie, in freier Nachdichtung von Johann Georg Obrist – Czernowitz, 1870.

Summary

Born and raised in Galician-Bukovinian ethnic environment with a perceptible Ukrainian prevalence, Austrian writer Karl Emil Franzos sustained love and respect for the Ukrainians for the rest of his life. The Ukrainian motif settled in his works from the early literary efforts. The essays and narratives in the books "Aus Halbasien" (1876), "Vom Don zur Donau" (1878) with great affection limn the images of Ukrainian peasants ("Der Aufstand von Wolowce", "Der Richter von Biala"), show the beauty and richness of Ukrainian popular dumas and songs ("Markttag in Barnow", "Das Volkslied der Kleinrussen"), recount the heroic pages in the history of the Ukrainian people and the main stages in the development of Ukrainian literature ("Die Literatur der Kleinrussen"), conceptualize the singularity of T.Shevchenko's personal fate and poetry ("Taras Schevtschenko"). The novel "Ein Kampf ums Recht" (1881) relates a steadfast fighter for social justice Taras Barabolya, who, in his encounters with a Polish landlord and Kaiser administration, unyieldingly defends the interests of Ukrainian peasants. K.E.Franzos' works still remain contemporary.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2002.